

ТЕМА 4.1. Орфографічні та орфоепічні норми сучасної української літературної мови (робота з орфографічним та орфоепічним словниками)

■ Вивчення теоретичного матеріалу

Орфографія (*orthos-* правильний, *grapho* –пишу) історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами.

Орфографією також називають розділ мовознавства, що вивчає способи передачі звукового мовлення у писемній формі.

Орфограма – це правильне написання слова , яке потрібно вибрати із ряду можливих, і ґрунтується на сформульованому і закріпленому в системі орфографії правил.

Орфоепічні норми

1.Прочитайте. Вкажіть особливості вимови слів.

Студентський, обґрунтувати, шістнадцять, дослідження, здається, помиляєшся, шістсот, щоденно, забезпечити, підзаголовок, бюджет, дзвінок, грати, грати.

2. Поставте наголос у словах. Які з наведених слів можуть мати дублетний (подвійний наголос)? Перевірте відповідь за орфоепічним словником.

1. Адресний, помилка, завдання, пристрій, живопис, літопис, зразковий, розходження, питання, звертання, зібрання, роздобуток, каталог, корисний, черговий, новий, процент, фаховий, видання, випадок, виснажний, красити, стовідсотковий.

2. Розбір, сімдесят, авізо, метрополітен, доцент, кілометр, феномен, каталог, дефіс, вірші, столяр, посередині, рукопис, текстовий, новий, випадок, середина, ринковий, аргумент, перепис, денний, уроздріб, допоміжний, супровід, юродивий, псевдонім.

3. Алфавіт, бесіда, біржовий, бюлетень, бюрократія, валовий, вимога, винагорода, гербовий, громадський, диспансер, договір, донька, дочка, доповідач, експерт, запитання, ідучи, індустрія, контрактовий, кошторис, легкий, мережа, надлишковий, обіцянка, обмін, оптовий, перепустка, податковий, прошарок, ринковий, роздрібний, судовий, феномен.

4. Випадок, новий, середина, ненависть, типовий, беремо, валовий, виразний, вісімдесят, дошка, котрий, щипці, ознака, обруч, нести, металургія, легкий,

приятель, ринковий, терези, черствий, кидати, твердий, кроїти, ненависний, Полтавщина, порядковий, предмет .

3.Прочитайте словосполучення. Перевірте себе за орфоепічним словником.

Алфавітний каталог, вигідний обмін, вишивані сорочки, бавовняні килими, одинадцять акторів, легкі дошки, людяний керівник, вигідний інструмент, бесіда про мистецтво, новий зал, визнання авторів, видання довідника, податкові інспектори, шовкові сорочки, чисельні вказівки, тонкий фарфор, правовий коледж, легка кулькова ручка, значущість зібрання, живемо в гуртожитку, середина листопада.

4. Утворіть словосполучення з поданими іменниками за зразком:

Автор – ці автори, цих авторів, ці 2 автори, цих 5 авторів, ставлячи наголос

Абітурієнт, бондар, борода, бюлетень, варіант, вексель. Висота, вказівка, водій, горілка, експерт, записка, злодій. Інженер, інспектор, інструктор, кілометр, компаньйон, лектор, лікар, міністр, платник, показник, редактор, середа, слюсар, торт, хазяїн, штемпель.

5. На місці пропусків вставте з дужок потрібне слово. Складіть з ними речення.

...- такий, що його можна виправити; ... - призначений для виправлення когонебудь (*виправний – виправний*);

... - організація, товариство; ... - дія (*об'єднання, об'єднання*) ;

... - зручність; ... - користь (*вигода, вигода*);

... - водянистий; багатоводний; ... - водний;такий, що живе у воді або приводяться в рух силою води (*водяний, водяний*);

... - розпорядничий, власницький; ... - господарчий, економічний, необхідний для господарства (*господарський, господарський*) ;

... - установа; ... - парі (*заклад, заклад*);

... - зразковий, стандартний; ... - характерний (*типовий, типовий*) .

6. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. З'ясуйте, коли [o] наближається до [y].

Колорит, споруда, монумент, модулятор, конфуз, сортувати.

7. За транскрибуйте слова, звертаючи увагу на спрощення приголосних

Студентський, гігантський, у звістці, шістдесят, п'ятсот, агентство, парламентський, лаборантці, університетський, лауреатський, журналістський

8.Випишіть мовні огріхи, які є типовим порушенням орфоепічних і акцентних норм у мові:

1) дикторів українського телебачення;

2) студентів навчального закладу, у якому ви навчаєтесь.

9. Поясніть значення слів залежно від конкретного наголосу.

Вашингтон, вигоди, дзвони, відомість, ласо, слова, права, адресний, деревина, хрещений, дозвільний, приклад, господарський, валовий.

10. Складіть текст у офіційно-діловому стилі, використавши 20-30 слів зі словника наголосів, підготуйте його до читання.

Літери а, я, у, ю в родовому відмінку однини іменників II відміни

У родовому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення –а, -я або –у, -ю.

Закінчення –а, -я	Приклад	Закінчення –у, -ю	Приклад
1) назви осіб, власні імена та прізвища, персоніфіковані предмети та явища;	робітника, учителя, Семена, діда Мороза	1) назви речовин, матеріалів	Азоту, бальзаму, гіпсу, піску, кисню
2) назви тварин і дерев	вовка, ведмедя. дуба, ясеня	2) збірні поняття	Ансамблю, саду, парку
3) назви предметів	малюнка, олівця, ножа	3) назви кущових, трав'янистих рослин	барвінку, гороху, звіробою
4) назви населених пунктів	Києва, Харкова, Лондона	4) назви будівель, споруд, приміщень	заводу, вокзалу, каналу, палацу
5) інші географічні назви із суфіксами присвійності –ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -їн- та із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі	Пирятини, тетерева, Дінця, Дніпра	5) назви установ, закладів, організацій	комітету, університету, клубу, штабу
6) назви мір довжини, ваги, часу	Метра, кілограма, тижня (але року, віку)	6) переважна кількість місць із значенням місця, простору	краю, лиману, яру, абзацу (але: горба, хутора, ліска, ставка)
7) назви місяців і днів тижня	Вівторка, листопада (листопаду, якщо процес) долара, карбованця,	7) явища природи	вихору, вогню, інею, морозу, туману, холоду
		8) назви процесів, станів, властивостей, ознак, явищ суспільного життя	екзамену, експорту, конфлікт у, крику

8) назви грошових знаків; числові назви	<i>десятка, мільйона атома, радіуса, ромба</i>	9) терміни іншомовного походження	<i>синтезу, епосу, роману, стилю сюжету</i>
9) терміни іншомовного походження, геометричні фігури та їх частини	<i>відмінка, числівника (але синтаксису, виду, роду)</i>	10) назви ігор і танців, хвороб	<i>вальсу, футболу, хокею, грипу</i>
10) українські за походженням слова - терміни		11) назви річок, озер, гір, островів	<i>Дунаю, Дону, Єнісею, Байкалу, Уралу</i>
		12) Складені географічні назви	<i>Кривого Рогу, Зеленого Гаю</i>

Вправа . Запишіть подані слова у родовому відмінку

1. Акт___, ансамбль - ____, бал___, балет___, сценарій___, бенефіс___, вальс___, дует___, хореограф ____, реверанс___, дивертисмент - ____.

2. Рисунок ____, художник___, мольберт ____, Лувр___, офорт___, плакат___, колорит___, інтер'єр ____, Ермітаж___, вітраж___, лак___.

3. Режисер___, художник___, директор___, кошторис___, буклет___, монтаж___, план___, концерт___, одяг___, реквізит___.

4. Ансамбль___, акордеон___, баян___, інтервал___, камертон___, лад___, марш___, ритм___, інструмент___, ксилофон___.

6. Запишіть подані іменники у родовому відмінку однини

Документ, акт, рахунок, місяць, виступ, початок, склад, конкурс, вердикт, хід, фах, випадок, тиждень, диспут, аудитор, рік, квартал, бланк, меморандум, папір, адрес, з'їзд, наказ, процес, референдум, статут, об'єкт, експеримент, аванс, аркуш, баланс, бюджет, бюлетень, експерт, контракт, кошторис, офіс, штраф.

Підкресліть слова, які мають паралельні закінчення.

7. Запишіть подані власні назви у родовому відмінку однини.

Миколаїв, Новий Буг, Херсон, Дніпро, Львів, Дністер, Місяць, Харків, Івано-Франківськ, Париж, Крим, Псел, Тернопіль, Дунай, Южноукраїнськ, Нью-Йорк, Веселий Поділ, Ігор, Київ, Сибір.

8. Запишіть подані іменники в родовому відмінку однини. З'ясувати за словником іншомовних слів їхнє значення.

Ваучер, ринок, вексель, фініш, документ, папір, експеримент, експорт,

заголовок, індекс, ксерокс, апарат, процент, адресат, адресант. Бланк, банк, комп'ютер, інститут, адрес, колектив, спеціаліст.

9. Визначте форму родового відмінка поданих багатозначних слів і омонімів, ураховуючи їхнє значення.

Акт (документ, дія), бал (банкет, одиниця виміру, оцінка), Балхаш (озеро, місто), берест (дерево, березова кора), блок (політичний, механізм), Борщ (прізвище), борщ (страва), Бурштин (селище)- бурштин (матеріал), Мічиган (озеро, штат), образ (обличчя, постать, художній засіб, ікона), оригінал (людина, документ), папір (матеріал, документ), сандал (дерево, барвник), талант (хист, людина з хистом, грошова одиниця), фунт (грошова одиниця, міра ваги).

10. Розкрийте дужки, поставивши іменники в родовому відмінку однини.

1. Керівник організації діє на підставі (статут) або положення. 2. Роздрукування (відбиток) печатки та (підпис) і видавання їх за оригінали містить ознаки (злочин), передбаченого статтями 172 та 194 Кримінального (кодекс) України. 3. Акція дає право її власникові на одержання частини (прибуток) акціонерного товариства у вигляді (дивіденд). 4. Підготовка фахівців для державного (сектор) культури провадиться на підставі державного замовлення за рахунок коштів (бюджет). 5. Проект цього (документ) буде розглянуто на засідання (Кабінет) міністрів 2 (вересень). 6. Розірвання трудового (договір) може бути здійснене лише за попередньою згодою профспілкового (орган).

11. Випишіть словосполучень, у яких правильно утворено форму родового відмінка в іменниках чоловічого роду.

Відкриття рахунку – відкриття рахунка; до акту додається – до акта додається; вручення диплому – вручення диплома; до призначеного терміну - до призначеного терміна; структурного підрозділа – структурного підрозділу; переїхати до Нового Бугу - переїхати до Нового Буга; працівники апарата – працівники апарату; ділового папера – ділового паперу.

Правопис прізвищ, імен та по батькові в українській мові

Запишіть прізвища українською мовою.

1. Олег Филимонов, Аркадій Райкин, Чарлі Чаплін, Констатнтин Стансилавский, Владимир Немирович-Данченко, Николай Смирнов-Сокольский, Евгений Березин, Владимир Моисеенко

2. Иван Констатнтинович Айвазовский, Андрей Рублев, Андреев Николай Андреевич, Карл Брюллов, Конёнков Сергей Тимофеевич, Левитан Исаак Ильич, Яблонская татьяна Ниловна, Репин Илья Ефимович

3. Чайковский Петр Ильич, Федор, Шаляпин, Василий Соловьев-Седой, Сергей Прокофьев, Исаак Осипович Дунаевский, Александров Александр Васильевич

Правопис складних іменників та прикметників

Прес/реліз, вальс/бостон, західно/європейський, рок/н/рол, балет/фєєрія, жовто/гарячий, смарагдово/зелений, шоу-бізнес, архітектурно/композиційний, видовищно/театралізований, класичний/танець, монтажно/композиційне мистецтво, нормативно/правовий, південно/український, усесвітньо/відомий, естрадно/цирковий, класико/романтичний, п'яти/річний, давно/минулий, екстра/активний, багато/кольоровий, середньо/вічний.

Правопис прислівників

Вправа. Запишіть подані слова та словосполучення як прислівники, уставивши, де потрібно, букви та знаки.

По/домашньому, у/ві/сні, до/речі, у/гору, хоч/не/хоч, з/роду/віку, на/жаль, по/праву, по/троє, за/над/то, по/годинно, по/можливості, по/рівну, по/тижнево, по/різному.

Вправа. Уведіть до речень подані словосполучення. Визначте, до якої частини мови вони належать у тому чи іншому випадку.

1. Закордон – за кордон. Насміх – на сміх, укупі – у купі, навіки – на віки, зсередини – із середини, напам'ять – на пам'ять, по-друге – по друге.

2. Набагато – на багато, надвоє – на двоє, зате, за те, удень – у день, доволі – до волі, набік – на бік, зрештою – з рештою, наприклад – на приклад, додому – до дому, нагорі – на горі, надворі – на дворі.

■ Перевірте свої знання з теми

1. Назвіть принципи українського правопису.
2. Що регулюють орфографічні норми?
3. Поясніть поняття «буквені» і «не буквені» орфограми.
4. Пригадайте основні норми української літературної вимови.
5. Що регулюють орфоепічні норми?
6. Що вам відомо про норми наголошування слів?
7. Пригадайте основні орфограми.
8. Пригадайте правила правопису прізвищ, імен та по батькові.
9. Правила написання складних слів (іменників, прикметників).
10. Коли прислівники пишуться разом, окремо, через дефіс?
11. Перевірте знання, виконавши тестові завдання.